

VINCENT MÚCSKA

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI PÜSPÖKSÉGEKRŐL¹

A püspökségek és érsekségek alapítása, illetve esetleges újraalapítása vagy áthelyezése az újonnan krisztianizálódott területeken részben politikai, részben pedig egyházi feladat volt. Politikai abban az értelemben, hogy azoknak az uralkodóknak, akiknek a territóriumán az új egyházi szervezet létrejött, nem volt mindegy az, milyen lesz az új egyházszervezet, s ki fog annak élén állni. Egyházi pedig abban az értelemben, hogy hosszú távú következményekkel járó jogi konstitutív aktszról volt szó.

Az utóbbi években elsősorban Richard Marsina professzornak köszönhetően az a nézet honosodott meg a szlovák történetírásban, hogy az esztergomi érsekség megalapításában fontos szerepet játszott az egykori nyitrai püspökség tradíciója.² Eszerint, amikor a Szentszék beleegyezett az esztergomi érsekség létrehozásába, akkor tulajdonképpen a nagymorva időszak nyitrai püspökségének hagyományára épített, vagyis ebből a szempontból székáthelyezés, *translatio sedis* történt.

A jelen tanulmányban a másik végéről közelítjük meg a problémát. Először azt vizsgáljuk meg, vajon alkalmazott-e Róma a X. és a XI. században hasonló eljárást más esetekben is, vagyis találunk-e az újraalapításra korabeli analógiákat más államokban.

-
- 1 A közlemény korábban megjelent angol és szlovák nyelven: About the First Hungarian Bishoprics. In: East Central Europe at the Turn of the 1st and 2nd millennia. Edited by Vincent Múcska. Bratislava, 2002. 119–139. p., illetve O prvých uhorských biskupstvách. In: Historický časopis 51. (2003) 1. sz. 3–22. p.
 - 2 Lásd *Marsina, Richard*: O Nitrianskom biskupstve. (Prečo nebolo obnovené biskupstvo v Nitre hneď začiatkom 11. storočia?) [A nyitrai püspökségről. (Miért nem újjították fel a püspökséget Nyitrán már a XI. század elején?)] In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 27–32. p.; *uő*: Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. [A nyitrai püspökség és püspökei a IX. századtól a XIII. század közepéig.] In: Historický časopis 41. (1993) 534–535. p.; *uő*: Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku. [Az egyházszervezés kezdetei Szlovákia területén.] In: Slovenská archivistika 30. (1995) 113–126. p. Nézetei többek között a következő publikációban is érvényre jutnak: *Judák, Viliam*: Nitrianske biskupstvo v dejinách. [A nyitrai püspökség a történelem során.] Bratislava, 1999. 15–16. p.

Mivel ez a téma közvetlenül is érinti a magyarországi egyházszervezetet, a tanulmány második részében alaposabban körüljárjuk az első magyarországi püspökségek megalapításának kérdését.

I.

A *translatio sedis* jelenségének illusztrálására néhány, a IX. század elejétől a XII. század első feléig tartó időszakba tartozó példát kívánunk bemutatni. Többnyire a keleti frank, illetve a német részek olyan térségeiben található püspökségekről van szó, ahol a kereszténység közvetlen konfrontációba került a pogánysággal; hasonló helyzetekről tehát, mint amilyenbe a nyitrai püspökség került a magyar honfoglalást követően.

A seligenstadti püspökséget 804-ben Halberstadtba helyezték át.³ A transláció a Nagy Károly által leigázott szász területek krisztianizációjával függött össze. Az itteni térítésre az volt a jellemző, hogy kezdeményezője, Nagy Károly, a pogány területeket a birodalmának nyugati részeiben működő püspökökre bízta. Így Hidegrim, aki 802-től Châlons-sur-Marne-ban volt püspök, az eredeti missziós központot Seligenstadtból Halberstadtba helyezte át; itt 804-ben püspökség jött létre. Ennek élén ugyan Hildegrim állt, noha nem püspökként, hiszen neki már volt egyházmegyéje, hanem mint *rector Halberstadensis ecclesie*, aki nyilvánvalóan az új püspökség papjaira ruházta jogkörének egy részét. Halberstadt első megyéspüspökévé csupán jó két évtized múlva lett kinevezve Thiadgrim.⁴

A sabionai püspökség eredetileg Aquilea, később pedig a frissen megalakult salzburgi egyháztartomány joghatósága alá tartozott. A X. század elején a püspöki székhelyet Brixenbe (Bressanone-ba) helyezték át.⁵ Maga a végleges átköltözés azonban több mint félszáz évig tartott, s a brixeni püspök még további ötven év elteltével is használta esetenként a „Sabiona püspöke” címet. Ez a transláció valószínűleg Brixen jóval kedvezőbb fekvése miatt következett be, mivel Sabiona

3 Lexikon des Mittelalters I–IX. München–Zürich, 1977–1998. (A továbbiakban: LMa.) IV. 1870. p.; Lexikon für Theologie und Kirche. (3. völlig neu bearbeitete Auflage) I–X. Freiburg–Basel–Rom–Wien, 1993–2001. (A továbbiakban: LThK.) IV. 623. p.

4 Schrader, Franz: Gestalt und Entstehung der mittelalterlichen Pfarrorganisation der Stadt Halberstadt und die Gründung des Bistums Halberstadt. In: *uö*: Stadt, Kloster und Seelsorge. (Gesammelte Aufsätze.) Leipzig, 1988. 41. p. skk.

5 LThK II. 623. p.

nehezen megközelíthető hegyvidéki térségben terült el.⁶ Úgy tűnik, az áthelyezéshez ebben az esetben elegendő volt a püspök döntése, amelyet valószínűleg jóváhagyott az uralkodó is.

A naumburgi püspökség eredeti székhelye az Elba menti szorbok által lakott térségben, Zeitz királyi várában volt és 968-tól a magdeburgi érsek joghatósága alá tartozott. A püspöki székhely 1008-as áthelyezése II. Konrád német uralkodó kívánsága volt. Ő kérte meg a pápát, hogy engedélyezze a székhely Naumburgba való áthelyezését, aminek valószínűleg politikai háttere volt.⁷ XIX. János pápa a kérésnek 1028 decemberében készségesen eleget is tett.⁸ Némely naumburgi püspök azonban még a XIII. század első felében is használta a „Zeitz püspöke” címet, addig, míg VII. Henrik 1231-ben a „régí titulus” használatát meg nem tiltotta.⁹

A schleswigi püspökség I. Ottó krisztianizációs terveivel összefüggésben jött létre. Elképzelései szerint az északi területek missziója a hamburg–brémai érsekség, míg az Elba és a Saale folyók mentén élő szlávok megtérítése a magdeburgi érsekség feladata volt. A schleswigi püspökség 948-ban mint a hamburg–brémai érsekség szuffragáneusa jött létre. Közvetlenül megalakítása után Ottó birodalma konfliktusba került Dániával, aminek következtében a püspökség nem tudta folytatni tevékenységét, s 983-ban ideiglenesen meg is szűnt. Élére formálisan továbbra is neveztek ki püspököket, azok azonban egyházmegyéjük határain kívül rendezkedtek be, a brémai és hildesheimi egyházmegyében éltek. A schleswigi püspökség csupán a Nagy Kanut és II. Konrád közötti 1025-ös béke megkötése után újította fel tevékenységét.¹⁰ Ezzel kapcsolatban azonban nincs tudomásunk a pápai kúria semmiféle aktivitásáról.¹¹

6 *Sparber, Anselm*: Das Bistum Sabiona in seiner geschichtlichen Entwicklung. Bressanone, 1942. 105–111. p.

7 *Germania Sacra. Neue Folge*, Bd. 35,1. Bistum Naumburg 1. Die Diözese 1. Bearbeitet von Heinz Wiessner. Berlin–New York, 1995. 121–125. p. A transláció politikai háttéréről vö. *Wolfram, Herwig*: Konrad II. 990–1039. Kaiser dreier Reiche. München, 2000. 234. p.

8 *Zimmermann, Harald*: Papsturkunden 896–1046. Bd. II. 996–1046. Wien, 1985. 1097–1098. p., 581. sz. A gyenge XIX. János pápa nagy készséggel járt el mindenben II. Konráddal szemben. Ennek ellenére — avagy éppen ezért — Németországban a tekintély minimális volt. Vö. *Hermann, Klaus-Jürgen*: Das Tuskulanerpapstum (1012–1046). Benedikt VIII., Johannes XIX., Benedikt IX. Stuttgart, 1973. 40–41. p.

9 *Germania Sacra*, i. m. 121–125. p.

10 *Radtke, Christian*: Anfänge und erste Entwicklung des Bistums Schleswig im 10. und 11. Jahrhundert. In: 850 Jahre St.-Petri-Dom zu Schleswig 1134–1984. Hrsg. von Christian Radtke und Walter Körber. Schleswig, 1984. 135–139. p.

11 A pápai oklevelekben sincs róla feljegyzés (vö. a 8. lábjegyzetben idézett irodalommal), sőt Brémai Ádám krónikás sem említi a műve megfelelő részében. Vö. Magistri Adam

Nézzünk most meg két translációt a XII. század második feléből. Mindkettő az abroditák között térítő feladatot ellátó püspökséget érinti. Az oldenburgi (starigradi) püspökséget I. Ottó újította fel 968 és 972 között. A pogány lutécek felkelését követően azonban — amelyhez az abroditák is csatlakoztak — az ottani püspöknek menekülnie kellett, ám a száműzetés ideje alatt is neveztek ki az egyházmegye élére püspököt, s a helyzet konszolidációja után, 1062-ben a püspökséget felújították. Igaz, csupán négy évre, mivel az abroditák 1066-os felkelését követően újból megszűnt.¹² Az abroditák térségében csupán a XII. század közepén, Oroszlán Henrik szász herceg győztes hadjárata után alakultak ismét kedvezően a feltételek az egyházmegye felújítására. 1154-ben ugyanis I. Barbarossa Frigyes a szász hercegnek felhatalmazást adott arra, hogy az Elba jobb partján püspökségeket alapítson és püspököket nevezzen ki az élükre.¹³ Így jött létre 1160-ban a schwerini püspökség — ez az eredeti mecklenburgi püspökség felújítása volt — és a lübecki püspökség, ahová az egykori oldenburgi püspökség székhelyét helyezték át.

Első látásra úgy tűnik, hogy az említett translációk kizárólag Oroszlán Henrik akaratából valósultak meg. Ez ugyan nagyrészt igaz is, ám a források a pápa közreműködését is alátámasztják. 1154-ben elhunyt Vicelinus, Oldenburg püspöke. Utódját, Geroldot, férje távollétében Oroszlán Henrik felesége jelölte ki. A

Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum... editio tertia. Hannoverae et Lipsiae, 1917. 106., 116–117. p.

12 LThK VI. 1076. p.; IX. 349. p.; LMa VII. 1642. p. Lásd még: Starigard/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein. Hrsg. von Michael Müller-Wille. Neumünster, 1991. 90–95., 100. p. Az oldenburgi püspökség területéből a felújításánál 1062-ben két új püspökség tartományát választották le: Mecklenburgot és Ratzenburgot, azonban mindegyik az 1066-os abrodita felkelés áldozata lett. Vö. Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae Occidentalis. Series V. Germania. Tom. II. Archiepiscopatus Hammaburgensis sive Bremensis. Stuttgart, 1984. 53–69. és főleg 53–65. p.

13 *Petersohn, Jürgen*: Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftefeld des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. (Ostmitteluropa in Vergangenheit und Gegenwart 17) Köln–Wien, 1979. 60–61. p. Barbarossa okleveléből: ... *nos dilecto nostro Heinrico duci Saxoniae iniunximus, ut in provincia ultra Albim, quam a nostra munificentia tenet, episcopatus et ecclesias ad dilatandum christiani nominis imperium instituat, plantet et aedificet, liberamque ei concessimus potestatem, ut ecclesiis illis de bonis regni conferat, prout voluntas sua persuaserit et terrarum spaciositas permiserit. Cui negotio ut studiosius et devotius insistat, ipsi et omnibus sibi in hac provincia successuris concedimus investituram trium episcopatum Aldenburc (Oldenburg), Michelinburc (Mecklenburg), Racezburc (Ratzenburg), ut quicumque in locum episcoporum ibidem subrogandi sunt, a manu ipsius quod regii iuris est, tamquam a nostra recipiant...* Monumenta Germaniae Historica (A továbbiakban: MGH.) Legum Sectio IV. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum I. Ed. Ludewicus Weiland. Hannoverae, 1893. 206–207. p., 147. sz.

hamburg–brémai érsek, Hartvik azonban elutasította a fejedelemszöny jelöltjének felszentelését. Gerold végül Rómába utazott, ahol a pápa az akkor ott tartózkodó Oroszlán Henrik kérésére oldenburgi püspökké szentelte őt (1155). Amikor Gerold visszatért, Oldenburgot romokban, püspöki székhely számára alkalmatlan állapotban találta. Ezért a helyi lakosság lelki szolgálatára egy lelkipáosztort nevezett ki, ő maga azonban nem itt telepedett le. 1160-ban Oroszlán Henrik kérésére és IV. Adorján pápa engedélyével a püspökség székhelyét Lübeckbe telepítették át.¹⁴

Újabb példákat a birodalmi terület további régióiban is lehetne találni. A legtöbbet viszont kétség kívül a Pireneusi-félszigetről, ahol a XI. század második felétől az egyre jobban előrehaladó reconquistával párhuzamosan egyre több régi püspökséget újítottak fel, noha sokszor az eredetitől eltérő székhellyel. Számunkra leginkább a Lériða–Roda–Barbastro püspöksége tűnik érdekesnek. 955/957-ben Odisensus/Odisenso püspök a narbonneai érsek — vagyis metropolitája — engedélyével Rodába helyezte át székhelyét. Ezzel az esettel kapcsolatban egyetlen, a pápai kúria közreműködését bizonyító feljegyzést sem találtunk. Másfél évszázaddal később újabb transzlációra került sor, ezúttal Rodából Barbastróba. Ez azonban már bizonyíthatóan II. Orbán pápa engedélyével történt.¹⁵

Az eddig elmondottak alapján azt a tézist fogalmazhatjuk meg, hogy a XI. század első feléig, vagyis a reformpápák időszakáig, a püspöki székhelyek áthelyezéséhez és felújításához nem volt szükségszerű a pápa engedélye, illetve a transzlátorok ezt nem minden esetben kérték ki, míg viszont ettől az időtől kezdve ez minden bizonnyal szükségszerűvé vált. Ez az állapot szinkronban van a kor egyháztörténeti fejlődésével. A reformpápák ugyanis mind az egyház igazgatása, mind pedig a legfőbb egyházi tisztségviselők kinevezésének tárgyában abszolút döntéshozói jogkört kezdtek vindikálni maguknak.

14 Series Episcoporum 55. p.

15 Historia de la Iglesia en Espaa. II - 2º La Iglesia en la España de los siglos VIII al XIV. Dirigo por Javier Fernandez Londe. Madrid, 1982. 650. p. skk. Vö. Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. Ed. Philippus Jaffé. Editionem secundam correctam et auctam auspiciis Guilielmi Wattenbach... Curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Tomus primus (A S. Petro ad a. MCXLIII). Tomus secundus (Ab a. MCXLIII ad a. MCXCVIII). Lipsiae, 1888–1895. I. 693. p., 5777. (4325.) sz. Már III. Jenő idején kiderült, hogy Orbán oklevele hamisítvány volt. Ebből a hamisítványból indult ki II. Paszkál pápa, amikor 1100-ban megerősítette a barbastroi püspökség birtokait. Uo. 760. p., 5834. sz.; III. Jenő döntését lásd uo. II. 21. p., 8717. (6159.) sz. Számunkra annak nincs nagy jelentősége, hogy Orbán oklevele hamis volt. A lényeges az, hogy a pápa nevében írták.

Tézisünket a korszak kánonjoga is megerősíti. Gratianus *Decretum*ából ugyan- is azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a gyűjtemény keletkezésének időszaká- ban, vagyis a XII. század negyvenes éveiben a püspöki székhelyek translációja csakis a római pápa engedélyével történhetett meg,¹⁶ s a püspökségek összevoná- sához is az ő engedélye kellett.¹⁷

Gratianus művének Friedberg általi kiadása a Gratianus által felhasznált mű- vekből — zsinati kánonokból, pápai oklevelekből, egyházi írók és egyházatyák műveiből, addigi egyházi gyűjteményekből — is közöl forrásrészleteket. A püspöki székhelyek áthelyezésével kapcsolatban közli, hogy az I. (Nagy) Gergely- től idézett levél csak a XI. század első harmadában keletkezett Burchard-gyűjte- ményben és Chartres-i Ivo *Decretum* és *Panormia* című, XI. század végéből szár- mazó gyűjteményeiben található meg.¹⁸ A pápát a püspökség összevonására felha- talmazó rendelkezés viszont Luccai Anzelm és a Polycarpusnak is nevezett Grego- rius kardinális gyűjteményében lelhető fel. Ez a két gyűjtemény a gregoriánus re- form korából, tehát a XI. század végéről, illetve a XI. és XII. század fordulójáról való.¹⁹

Logikusnak tűnik, hogy az egyházmegyékkel kapcsolatban az Apostoli szék ki- zárólagos jogát hangsúlyozó jogi normák az egyházjognak éppen azokban az ún. reformgyűjteményeiben található meg, amelyek minimálisan az egész nyugati

-
- 16 Gratian. *Episcopalium etiam sedium mutationes metu hostilitatis interveniente nonnumquam fieri solent. Unde Gregorius (I.) scribit Iohanni, Episcopo Belitrano [lib. II. epist. 11.]*: (Decreti secunda pars, causa VII. quest. 1.) C. XLIV. *Necessitate temporis episcopalium sedium mutationes fieri possunt. — Temporis qualitas nos ammonet episcoporum sedes, constitutas antiquitus certis ciuitatibus, ad alia, que securiora putamus, eiusdem diocesis loca transponere, quo et habitatores securi valeant degere et barbaricum possit periculum facilius declinari. Propterea te Iohannem fratrem et coepiscopum nostrum Belitrensis civitatis, sedemque tuam in loco quondam Arenata ad S. Andream apostolum precipimus transmigrare, quatinus ab hostilitatis incurso liberior existere valeas, et illic consuetudinem solemnium festive disponas.* Corpus Iuris Canonici – Editio Lipsiensis secunda... Ed. Aemilius Friedberg. Pars prior Decretum Magistri Gratiani. Lipsiae, 1879. 584. p.
- 17 (Decreti secunda pars, causa XVI. quest. 1.) C. XLVIII. *Duo episcopatus in unum redigi possunt apostolica auctoritate; C. XLIX. Duos episcopatus in unum redigere apostolica valet auctoritas.* Uo. 776. p.
- 18 *Kurtscheid, Bertrand-Wilches, Felix Antonius: Historia iuris canonici. I. Historia fontium et scientiae iuris canonici.* Romae, 1943. 153–156., 162–165. p.; *Bánk József: Kánoni jog I.* Bp., 1960. 169–171., 176–177. p.; *Plöchl, Willibald M.: Geschichte des Kirchenrechts I.* Wien–München, 1962. 450., 464–465. p.
- 19 *Kurtscheid-Wilches*, 158. p.; *Plöchl*, 463. p.; *Bánk*, 172–173. p.; *LMa I.* 679–680. p., illetve VII. 73. p.

egyházra érvényes, a Szentszék által jóváhagyott egységes jogot kívántak bevezetni.²⁰ Ezt támasztja alá az, hogy ezekben a körökben az a vélemény volt a meghatározó, miszerint a püspökök egyik egyházmegyéből a másikba való áthelyezése csupán a pápa engedélyével lehetséges.²¹ Véleményünk szerint ez ismét csak azt támasztja alá, hogy a XI. század közepétől egyre erősebben jelenik meg a pápaság egyértelmű igénye arra, hogy kizárólagos döntése legyen egyházmegyék létrehozásával és megváltoztatásával kapcsolatban (is).

A jelen tanulmány első részében elmondottakat összefoglalva leszögezhetjük, hogy az ezredforduló táján a püspökségek áthelyezése, felújítása és alapítása még nem volt szükségszerűen pápai jóváhagyáshoz kötve.

II.

A magyarországi egyházmegyei szervezet kialakulása a középkori magyar történelem legvitatottabb fejezetei közé tartozik. Ez elsősorban abból adódik, hogy meglehetősen kevés az olyan forrás, amely erről szól, másrészt a meglévők is sok esetben ellentmondanak egymásnak.

Az önálló magyarországi (és lengyelországi) egyháztartomány kialakulása a belső feltételek mellett a kedvező nemzetközi körülményeknek is köszönhető. Részeivé váltak ugyanis annak a császári-pápai elképzelésnek, amelynek célja a Római Birodalom felújítása volt, s amelybe az újonnan krisztianizált területek is beletartoztak volna.

Ennek a folyamatnak a mozgó III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa voltak. Az Ottó-féle *renovatio*²² politikája, valamint a birodalomtól keletre fekvő területek

20 Tellenbach, Gerd: Die westliche Kirche vom 10. bis zum frühen 12. Jahrhundert. (Die Kirche in ihrer Geschichte: ein Handuch, Bd. 2 Lieferung F1) Göttingen, 1988. 245. p. skk. (*Man hat richtig das altchristliche Kirchenrecht episcopales Synodalrecht, Bischofsrecht, nicht Papstrecht, genannt.*) Vö. Mordek, Hubert: Kanonistik und Gregorianische Reform. Marginalien zu einem nicht-marginalen Thema. In: Reich und Kirche vor dem Investiturstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlass des achtzigsten Geburtstags von Gerd Tellenbach. Hrsg. von Karl Schmid. Sigmaringen, 1986. 71. p. skk.

21 Lásd Scholz, Sebastian: Transmigration und Translation. Studien zum Bistumswechsel der Bischöfe von der Spätantike bis zum Hohen Mittelalter. (Kölner historische Abhandlungen, Bd. 37) Köln, 1992. 188. p. skk. A egyházi méltóságok közismert laikus investitúrájának tiltásával itt nem kívánunk foglalkozni. Ehhez lásd pl. Schieffer, Rudolf: Die Entstehung des Investiturstreits für den deutschen König. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 28) Stuttgart, 1981.

tekhez való viszony megfogalmazójának Aurillaci Gerbertet tartjuk.²³ Le kell azonban rögvest szögeznünk, hogy akkor, amikor Gerbert már II. Szilveszter pápá-ként e tervek végrehajtásához hozzálátott, azok megvalósítása teljes mértékben császári támogatástól függött.²⁴ Mindenképpen közösen eltervezett és végrehajtott akcióról volt tehát szó.

A források szerint a magyarországi egyházmegyerendszer legfőbb kiépítője Szent István mellett Asztrik, illetve Anasztáz volt. Az utóbbi évtizedekben Györffy György nyomán az a nézet vált elfogadottá, hogy Asztrik és Anasztáz esetében egyetlen személyről van szó. Györffy szerint ugyanis Asztrik szerzetesi neve Anasztáz volt.²⁵ Más kutatók — a maiak közül elsősorban Püspöki Nagy Pétert említeném²⁶ — viszont azt állítják, hogy két, illetve három különböző személyről van szó. Mivel a kérdés erősen vitatott, talán nem felesleges összefoglalni, hogy a korabeli, illetve az időben közeli források alapján mit tudunk Asztrikról.

Querfurti Bruno a XI. század elején írt művében Asztrikot Adalbert kíséretébe tartozó klerikusként említi (már Rómában?).²⁷ A valamivel későbbi *Passio s.*

22 Ezt a sok szempontból már megvitattott témát csupán érintjük. Említsük meg ezért az ezzel foglalkozó alaptermveket: *Schramm, Percy Ernst*: Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit. I–II. Leipzig/Berlin, 1929. Vitázik vele *Görich, Knut*: Otto III. Romanus, Saxonius et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie. Sigmaringen, 1993. Lengyelországgal kapcsolatban lásd *Strzelczyk, Jerzy*: Otton III. Wrocław, 2000. A legújabb összefoglalás *Fried, Johannes*: Erneuerung des Römischen Reiches. In: Europas Mitte um 1000. (Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie, Bd. 2) Darmstadt, 2000. 738–744. p.

23 *Zimmermann, Harald*: Gerbert als kaiserlicher Rat. In: Gerberto — scienza, storia e mito. Atti del Gerberti Symposium (Bobbio 25–27 luglio 1983) Bobbio, 1985. 246. p.

24 *Kortüm, Hans-Henning*: 'Gerbertus qui et Silvester' Papsttum um die Jahrtausendwende. In: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 55. (1999) 29–62. p., itt főképp 39. p.

25 *Györffy, György*: Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer Quellenkritischer ergebnisse. In: Archivum Historiae Pontificae 7. (1969) 79–113. p. Ebben megtalálható az Asztrikkal, illetve Anasztázzal kapcsolatos különféle vélemények áttekintése.

26 *Püspöki Nagy Péter*: Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Piacok és városok kezdetei Magyarországon. Bratislava, 1989. 45–49. p.

27 Brunonis Vita s. Adalberti (redactio longior): c. 17. ... *Astericus eius clericus, contra sanctum virum agendo...* MGH Scriptorum (in Folio) IV. Annales, chronica et historiae aevi Carolini et Saxonici. Ed.: Georg Heinrich Pertz et al. Stuttgart, 1841. 604. p. (Az idézett források alapos jellemzése és cseh fordítása megtalálható: Slavnikovci v českém písemnictví. [Szlavnikidák a cseh irodalomban.] Red. Rostislav Nový – Jiří Sláma. Praha, 1987.)

Adalperti martyris című műben Asztrik Adalbertet kíséri Lengyelországba, majd a meseritzi kolostor apátja lesz, később pedig Sobottin érseke.²⁸

A bambergi székesegyház 1012-es felszentelésénél Asztrik a magyarok érseké-ként jelenik meg.²⁹ Ezenkívül a pécsváradi apátság 1015-re datált hamis alapítóle-velében találkozzunk nevével, ahol a kolostor első apátjának és kalocsai püspöknek nevezik.³⁰

Végül a Szent Istvánnal kapcsolatos legendákban is találunk adatokat Asztrik tevékenységéről. Szent István ún. nagyobb legendájában, amely a legkorábbi ke-letkezésű, az olvasható, hogy Asztrik „Krisztus ellenfelei,” vagyis a lázadó Kop-pány legyőzése (997) után érkezett szerzetesársaival Magyarországra és alapította meg a pécsváradi apátságot. István ezt követően a pápa jóváhagyásával 10 püspök-séget alapított, érseki székhelyként pedig Esztergomot jelölte ki, metropolitává pe-dig az egyházi joggal összhangban Asztrik apátot nevezte ki. Az ő javaslatára jelölte ki az egyes egyházmegyék püspökeit.³¹

Az istváni nagylegendából jelentősen merítő Hartvik-legendája ezt azzal az adat-tal egészíti ki, illetve módosítja, hogy István Asztrik-Anasztázt nem esztergomi ér-

28 *Passio s. Adalperti martyris: ... et ad Mestris locum divertens, coenobium ibi construxit, monachosque quam plures congregans, Aschricumque abbatem eos ad regendum constituit, qui postea archiepiscopus ad Sobottin consecratus est...* MGH Scriptorcs (in Folio) XV/2. Supplementa tomorum I–XII, pars III. Supplementum tomi XIII. Ed.: Georg Waitz, Wilhelm Wattenbach et al. Stuttgart, 1888. 706. p.

29 *Dedicatio ecclesiae s. Petri Bambergensis: ... Altare ante criptam consecravit Aschericus Ungarorum archiepiscopus in honorem sanctorum confessorum Hylarii, Remigii, Vedasti...* MGH Scriptorcs (in Folio) XVII. Annales aevi Suevici. Ed.: Georg Heinrich Pertz et al. Han-nover, 1861. 636. p.

30 *... in ipso die consecrationis dicti monasterii per ministerium domini Ascrici Colocensis archiepiscopi et primi abbatis prescripti monasterii, nobiscum omnibus regni principibus ibi assistentibus, confirmavimus.* *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. 1000–1131. Szerk. Györfly György. Bp., 1992. (A továbbiakban: DHA.) 63–80. p., 12. sz., itt 80. p.

31 *Legenda Maior (S. Stephani regis): c. 7. Devictis ergo Christi miles hostibus... Aescricus abbas cum suis honorifice susceptus, ad radicem Montis Ferrei cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit... c. 8. Cum his dei servus, princeps Christianissimus, aliquando communitur cum omnibus, aliquando singillatim cum uno quoque eorum colloquium habens provincias in decem partitus est episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim fore magistrum per consensum et subscriptionem Romane sedis apostolici ceterarum fore constituens. Cui iam dictum venerabilem Aschricum abbatem pontificalis dignitatis infula decoratum, electione canonica prefecit, cuius consilio ceteras sedes patrum curis et provisionibus commisit...* *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. Ed.: Emericus Szentpétery. Bp., 1938. (A továbbiakban: SRH.) II. 382–383. p.

sekké, hanem kalocsai püspökké nevezte ki, majd Rómába küldte követként, hogy a pápától jóváhagyást szerezzen az esztergomi érsekség és a többi püspökség megalapításához. Asztrik-Anasztáz nemcsak ezt a jóváhagyást szerezte meg, hanem királyi koronát is az első magyar uralkodó számára.³² (Hasonló információkat tartalmaz a magyar-lengyel krónika is, hiszen az a Hartvik-legendából meríti ezeket a részeket.³³) A Hartvik-legenda az esztergomi érseki székből történő változásról is hírt ad, miszerint a beteg Sebestyént egy időre Asztrik váltotta fel,³⁴ majd más forrásokban meg nem erősített információt közöl arról, hogy István megkapta a pápai

-
- 32 Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta: c. 8. *Post hec provincias in decem partitus episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram ceterarum fore constituit. Cognoscens vero prudens dux predicti Ascrici religionem, pontificalis ipsum dignitatis infula decoratum electione canonica sublimavit et ei Colocensis episcopatus dignitatem obtulit. c. 9. Quarto post patris obitum anno divina commonente clementia, eundem Asricum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina sanctorum apostolorum misit, ut a successore sancti Petri, principis apostolorum postularet, quo novelle christianitati exorte in partibus Pannonie largam benedictionem porrigeret, Strigoniensem ecclesiam in metropolim sue subscriptionis auctoritate sanciret et reliquos episcopatus sua benedictione muniret. Regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut eo fultus honore cepta per dei gratiam posset solidius stabilire... c. 10. Benedictionis ergo apostolice litteris cum corona et cruce simul allatis presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas adclamantibus, dilectus deo Stephanus rex appellatus unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur. SRH II. 411–414. p.*
- 33 Chronicon Hungarico-Polonicum: c. 5. ... *quarto post patris obitum anno, divina commonente clementia, Asricum presulem ad limina sanctorum apostolorum misit... c. 6. ... sequenti die, hora prima presul Strigoniensis civitatis, Astriquis nomine ad papam pervenit, qui officium iniunctum sibi proderet exequens, ... insignia postulavit. SRH II. 307–308. p.* A magyar-lengyel krónika az Asztrik vezette magyar küldöttség és a lengyel követ velencei találkozását, valamint az Asztrik által István megbízásából Vitéz Boleszlóval (a krónika szerint Micszkóval) folytatott tárgyalásokat is leírja: SRH II. 309–310. p.
- 34 Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta: c. 11. *Erat monachus quidam, Sebastianus nomine, cuius probabilis vita et devota in dei servitio religio habebatur. Hunc rex venerabilis miro cepit amore diligere, quia quanto quis religiosior, tanto erat ei acceptior. Illum ergo ob vite merita pontificali honore dignum iudicans, regendo Strigoniensi archiepiscopatu eum prefecit. At, quoniam flagellat deus omnem filium quem recipit, predictum Sebastianum ad probandam ipsius patientiam corporalium oculorum lumine ad tempus privavit. Set ne novellus in fide (g)rex absque pastoris regimine a recti tramitis proposito deviare, per consensum Romani pontificis sepe dictum Asricum Colocensem episcopum in illius locum substituit. Evolutis deinde trium annorum circulis, Sebastianus ex dei misericordia recepto lumine rursus per apostolici consilium sue sedi restitutus est et Asricus ad suam ecclesiam, videlicet Colocensem cum pallio rediit. SRH II. 416–417. p.*

legátusi tisztséget.³⁵ A Hartvik-legenda különösen azért érdekes számunkra, mert egyedülként azonosítja Asztrikot Anasztázzal.

Ami Anasztázt illeti, a Hartvik-legendán kívül a következő forrásokban találunk rá utalást:

A XV. János által a břevnovi apátság számára 993. május 31-én kiállított kiváltáslevél Anasztázt a kolostor apátjaként említi.³⁶ A kolostort a hagyomány szerint Szent Adalbert alapította.³⁷

A pannonthalmi apátság alapítólevelében említésre kerül egy Anasztáz nevű apát.³⁸ Szintén szerepel egy Anasztáz a ravennai Szent Apollinaris kolostorban 1001. április 4-én II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár elnöklete alatt összegyűlt bírósági testület névsorában is. Itt a következőképpen említik: *Anastasius abbas monasterii Sancte Marie Sclavanensis*.³⁹

Hat és fél évvel később, 1007. november 1-jén a II. Henrik által Frankfurtba összehívott birodalmi gyűlés résztvevői között így szerepel az aláírása: + *Anastasius + Ungrorum archiepiscopus interfui et subscripsi*.⁴⁰

A XI. század húszas és harmincas éveinek fordulóján a regensburgi Szent Emmerám kolostor szerzetese, Arnold, Magyarországra utazott, ahol Anasztáz ér-

35 A legátusi megbízatról a lengyel-magyar krónika is közöl információt, amit ismét Hartviktól vett át. A legáció problémájához lásd részletesebben *Múcska, Vincent*: K otázke dosahu cirkevných reforiem 11. storočia na Uhorsko. [A XI. századi egyházreform magyarországi hatásának kérdésehez.] In: *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV. 2000-2001.* (= materiály z konferencie *Korene európskej civilizácie. Bratislava, 10.-11. februára 2000*), 153-169. p.

36 *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I. (805-1197)*. Ed. Gustav Friedrich. Praha, 1904-1907. 43-46. p., 37. sz.

37 Lásd pl. Slavnikovci 58. és 342-347. p.

38 ... *quod nos interventu, consilio et consensu domni Anastasii abbatis <de> monasterio Sancti Martini... illetve ... consiliente domno Anastasio prescripto abbate et iugiter adiuvante, confortati et laureati sumus...* DHA I. 26-41. p., 5/II. sz. Ez az oklevél a különféle interpretációk lehetőségének egész sorát kínálja. A vitás nyelvtani megfogalmazásokat és jelentésbeli zavarokat, valamint az Anasztázt érintő helyszínek problémáját a dokumentum utolsó kritikái kiadásának szerkesztője, Györfly György meglehetősen bonyolult módon magyarázta. Feltevéscit *Gerics József* utasította el: Szent István királlyá avatásának történetéhez. In: *úő*: *Egyház, állam, gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Bp., 1995. 31. p. *Steinhübel, Ján*: *Uhorské kráľovstvo a nitrianske kniežatstvo za vlády Štefana I.* [A magyar királyság és a nyitrai hercegség Szent István uralkodása alatt.] In: *Historický časopis* 48. (2000) 12-13. p. szintén elutasítja Györflynek azt a véleményét, miszerint amikor Koppány legyőzése után sor került a monostor megadómanóyzására, akkor Anasztáz még nem volt pannonthalmi apát.

39 DHA I. 20-21. p., 3. sz.

40 DHA I. 42-43. p., 6. sz.

sek fogadta.⁴¹ Szent Gellért XIV. század végéről származó nagyobb legendájában Anasztáz pécsváradi apátként bukkan fel.⁴²

Asztrik és Anasztáz személyének azonossága kapcsán a legnagyobb gondok éppen az önálló magyarországi egyháztartomány kialakulásának és István megkoronázásának kapcsán merülnek fel. A források szerint ugyanis ezekben az időkben Asztrik-Anasztáznak egyszerre kellett volna apátnak, István diplomatájának, Esztergom érsekének és esetleg kalocsai püspöknek lennie. Azonnal felmerül azonban két kérdés: ha Asztrik azonos volt Anasztázzal, akkor az 1001-es ravennai gyűlésen miért mint *Anastasius abbas monasterii Sancte Marie Sclavanensis provincie* szerepel, nem pedig magyarországi egyházi méltóságként? Másrészt, ha ő volt az esztergomi érsek, akkor a pannonhalmi oklevélben miért található két másik érsek, Domonkos és Sebestyén neve?

Az első kérdésre Györffy azt a választ adta, hogy I. István két ízben is küldött követséget Rómába. Az elsőt 1000 őszén, amely koronát kért István számára, a másodikat pedig 1001 tavaszán, ennek feladata pedig az volt, hogy az egyházszervezéshez szükséges engedélyt megszerezze. Mivel azonban a pápa csak 1001 áprilisában hagyta jóvá István egyházalapító tevékenységét, Anasztáz még régi apáti címét viselte.⁴³ Ezzel egybecseng Györffynek azon elképzelése is, hogy egy évvel később, a pannonhalmi alapítólevél keletkezésekor Anasztáz ugyan apátként jelenik meg, de egyben pápai legátusként is.⁴⁴

A magyarországi érsek kérdésére azonban keményebb dió. Domonkost a pannonhalmi oklevél mellett a bakonybéli apátság hamis alapítólevele is említi,⁴⁵ Sebestyént viszont a pannonhalmi oklevél mellett a Hartvik-legenda említi. Nagyjából Domonkos és Sebestyén érseki hivatalával egy időben volt Asztrik Szent István nagyobb legendája szerint esztergomi érsek és a Hartvik-legenda szerint kalocsai püspök. De egy forrás szerint ugyanebben az időben nevezték ki Sobottin érsekévé.

Györffy ezeket az ellentmondásokat többé-kevésbé szó nélkül hagyja, illetve a legendákat nem tartja a téma szempontjából mérvadó forrásnak.⁴⁶ Ján Steinhübel, aki Asztrikot Kalocsa 1002-ben kinevezett első püspökének tartja, ezzel összefüg-

41 De miraculis. S. Emerami: MGH Scriptores rerum Merovingicarum IV. Passiones vitacque sanctorum acvi Merovingici (II). Ed.: Bruno Krusch. Stuttgart, 1902. 547. p.

42 SRH II. 485–487. p.

43 Györffy, Zu den Anfängen 101–106. p.

44 Lásd a 38. sz. lábjegyzetet.

45 DHA I. 113–119. p., 26. sz.

46 Györffy, Zu den Anfängen 108. p.

gésben csupán a Hartvik-legendára hivatkozik, mégpedig a következőképpen fordítva annak szövegét: István elküldte „(a leendő) Asztrik püspököt...”⁴⁷

A megoldást szerintünk nem Asztrik és Anasztáz mindenáron való azonosítása jelenti. Emellett magyarázatunk kiindulópontját olyan kánonjogi feltételek alkotják, amelyeket a magyarországi egyházszervezet kialakítása során semmiképpen sem hagyhattak figyelmen kívül.

* * *

Asztrik apátként jött Magyarországra. Habár a pécsváradi apátság alapítólevele, amely őt az első itteni apátnak és kalocsai érseknek nevezi, hamisítvány, a többi forrás adataiból arra következtethetünk, hogy először talán éppen azon a helyen telepedett le közösségével, ahol később a monostort felépítették és felszentelték.⁴⁸ István ezek után mint tapasztalt és világot látott embert magához rendelte, s Rómába küldte követként, kihasználva eközben Szent Adalbert kultuszának Asztrik körében való terjedését is.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az összes forrás arra utal, hogy a követség csak az egyházmegyék kialakítása után indult Rómába. Ide sorolhatjuk Merseburgi Thietmart is, aki az események egyedüli kortársaként azt jegyezte fel krónikájában, hogy Vajk, aki püspökségeket hozott létre, a császár (III. Ottó) kegyelméből és javaslatára királyi koronát kapott⁴⁹ — tehát szintén abban a szellemben tudósít, hogy a püspökségek létrehozása megelőzte István megkoronázását. Ebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarországi egyházmegye-szervezet körvonalai már I. István megkoronázása előtt kialakultak.⁵⁰

Habár a legendák bizonyosan nem tartoznak a legmegbízhatóbb források közé, Thietmar információi alapján azonban azt kell mondanunk, hogy ebben az esetben

47 *Steinhübel*, Uhorské královstvo 6–7., 12–13. és leginkább az 50. sz.

48 *Vö. Györffy*, Zu den Anfängen 100–101. p.

49 Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon. Liber IV. c. 59. *Inperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Henrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.* MGH Scriptorum Rerum Germanicarum Nova series IX. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. — Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hg. von Robert Holtzmann. Berlin, 1935.

50 A legendák 10 püspökségről szólnak, ez azonban azt az állapotot tükrözi, amely István uralkodásának utolsó éveitől Szent László uralkodásáig (a zágrábi püspökség megalapításával ő folytatta István tevékenységét) tartó időszakot jellemezte. Ehhez lásd bővebben alább.

hihetünk nekik. Ezt a korabeli szokások is megerősítik, főleg amelyek az újonnan kereszténnyé lett térségeket illetik.⁵¹ Véleményünk szerint többek között ezért sem valószínű, hogy Asztrik két ízben is Rómába utazott, mint azt Győrffy György állítja.⁵²

A magyarországi püspökségek megalapítására irányuló első lépéseket lényegében megtették, már csak pápai (és császári) jóváhagyás kellett hozzá. 1000 szeptemberétől 1001 tavaszáig II. Szilveszter és III. Ottó rövidebb-hosszabb szünetekkel Rómában, illetve a környékén tartózkodtak.⁵³ 1000 szeptemberének elején a

51 Ottó birodalmában is a német királyok, illetve a császárok voltak a kezdeményezői püspökségek és érsekségek létrehozásának. A pápa ebben a folyamatban — hiszen szinte kizárólag frissen meghódított és krisztianizált térségekben történt alapításokról volt szó — mint a szellemi élet legfőbb tekintélye vett részt. Az új egyházmegyék létrehozásához azoknak a püspököknek a jóváhagyása is szükséges volt, akiknek a területét az újonnan létrehozott egyházmegyék közvetlenül érintették. Lásd *Hinschius, Paul*: Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. II. System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland 2. Berlin, 1878. 382. p. Vö. még a következő oklevelek megfogalmazásával:

I. Ottó a havelbergi püspökség részére 946-ban: ... *consultu et inductu dilecti nobis venerabilis praesulis Marini legati ecclesiae Romanae et Friderici archiepiscopi* (Mainz – V. M.) *et aliorum episcoporum et fratris nostri Brunonis nec non Geronis dilecti ducis et marchionis nostri, in castro Havelberg in marchia illius sito in honorem domini salvatoris Iesu Christi et beatae Mariae genetricis eius episcopalem constituimus sedem, praeficientes ei venerabilem et religiosum praesulem Oudonem, conferentes et donantes de nostra proprietate ei et ecclesiae cathedrali ibidem ab eodem constituendae medietatem castri et civitatis Havelberg et medietatem omnium villarum illuc attinentium.* MGH Diplomatum regum et imperatorum Germaniae Tomus I. Conradi I., Henrici I. et Ottonis I. diplomata. Hannoverae, 1879–1884. 155–156. p., 76. Sz.

I. Ottó a brandenburgi püspökség részére 948-ban: ... *consultu Marini venerabilis praesulis Romanae legati ecclesiae nec non Fridurici ac Adalradi archiepiscoporum* (Hamburg–Bréma – V. M.) *aliorumque episcoporum compurium et cari fratris nostri Brunonis procerumque nostri precipueque Geronis dilecti ducis et marchionis nostri, in praedio nostro in marca illius sito... in civitate Brendanburg in honore domini ac salvatoris nostri sanctique Petri apostolorum principis episcopalem constituimus sedem, preferentes ei religiosum praesulem Thiatmarum...* Uo. 187–189. p., 105. sz.

52 Hozzánk hasonlóan vélekedik *Steinhübel*, Uhorské kráľovstvo 6. p. Természetesen nem gondoljuk, hogy minden egyetlen tárgyalás eredménye. A császár és a pápa valószínűleg már ezt megelőzően is megbízható információkkal rendelkezett Magyarországot illetően. Ebben a folyamatban fontos szerepet kaphatott István sógora, Henrik bajor herceg.

53 *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III. Von Karl und Mathilde Uhlirz.* Zweiter Band: Otto III. 983–1002 von Mathilde Uhlirz. Berlin, 1954. (A továbbiakban: *Jahrbücher*.) 306–309., 349., 351–352., 367–372. p.

pápa, a császár és további jelentős világi és egyházi méltóságok Róma mellett találkoztak és *pro restituenda re publica... et consilia imperii nostri...* tanácskoztak. Itt történhetett a döntés István szándékaival, a királyi koronával és krisztianizációs tevékenységével kapcsolatban. Talán követet is küldtek Magyarországra, aki jelentette Istvánnak a döntést. Ezt követően, késő ősszel érkeztek Rómába a magyar uralkodó Asztrik által vezetett követei, akik királyi koronát és a magyarországi egyháztartomány elismerését tartalmazó oklevelet kaptak.⁵⁴ Számunkra annak a kérdésnek van jelentősége, hogy mely egyházmegyéék alkották kezdetben a magyarországi egyházszervezetet.

Valószínűsíthetjük, hogy Magyarország első püspöki székhelye Veszprém volt,⁵⁵ ahol térítő püspök⁵⁶ székelte. Az ilyen püspök nem egy konkrét egyházmegyét igazgatott, hanem az egész megtérítendő területet.⁵⁷ Ez megmagyarázza a pannonhalmi oklevélnek azt a vitatott meghatározását, amely szerint Koppány legyőzésének idején, vagyis 997 táján „ezt a helyet (ti. Pannonhalmát) kivéve Magyarországon nem volt püspökség és apátság.”⁵⁸

54 Uo. 308. p. MGH Diplomatum regum et imperatorum Germaniae Tomi II. Pars posterior. Ottonis III. diplomata. Hannoverac, 1893. 759–760. p., 331. sz. Lehet, hogy erre utal az a teljesen új méltóságmegnevezés, amelyet a császár az 1001. január 18-án Rómában kelt oklevélben használt: *Otto tercius secundum voluntatem Iesu Christi Romanorum imperator augustus, sanctarumque ecclesiarum devotissimus et fidelissimus dilatator*. Uo. 818. p., 388. sz. Vö. *Jahrbücher*, 352. p.

55 Lásd pl. *Kristó Gyula*: Szent István püspökségei. In: *uő*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 122–123. p. Vö. *Kosztai László*: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: *Az államalapító*. Szerk. *Kristó Gyula*. Bp., 1988. 175–176. p. és *Steinhübel, Ján*: Vznik Uhorska a Nitrianske kniežatstvo. [Magyarország keletkezése és a nyitrai hercegség.] In: *Historický časopis* 47. (1999) 596. p., illetve *uő*: Uhorské kráľovstvo, 6–7. p., 24. sz.

56 A térítő püspök fogalmának használatáról lásd *Püspöki Nagy Péter*: Szent István egyházszervezete. In: *Szent István és kora*. Szerk. *Glatz Ferenc–Kardos József*. Bp., 1988. 67. p. Jelenleg nincs más megfelelőbb kifejezésünk annak az egyházi méltóságnak a megnevezésére, aki az uralkodóval együttműködve az állam egyházszervezetének kiépítésén fáradozik.

57 Az először Poznanban majd Gniezńóban székelő első lengyel térítő püspökök (Jordán és Unger) szintén a teljes lengyel területek fölött rendelkeztek. Vö. *Labuda, Gerard*: O najstarszej organizacji Kościola w Polsce. *Przegląd powszechny* 6. (1984) [6/754/84]. 373–396., itt 376–382. p. valamint ... *Nec mora, fecit* (III. Ottó – V. M.) *ibi* (Gniezńóban – V. M.) *archiepiscopatum, ut spero legitime, sine consensu tamen prefati presulis* (Unger – V. M.), *cuius diocesi omnis haec regio subiecta est...* *Thictmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, IV. 45., 184. p.

58 DHA I. 40. p., 5/II. sz.

Ahogy említettük, a Rómába küldött követség feladat az volt, hogy jóváhagyást kérjen az István által létrehozott egyházszervezetre, amelyet az esztergomi érsek alá kívántak rendelni. A követség vezetésével Asztrikot bízták meg, akit a források már mint püspököt emlegetnek. Szerintünk Asztrik tényleg püspök volt, azonban el kell tudnunk választani egymástól azt a négy aktust, amely a püspököt püspökké tette: a választást, az uralkodó általi megerősítést, a felszentelést és a hivatalba való beiktatást.⁵⁹ Véleményünk szerint Asztrik Kalocsa, király által kijelölt püspöke volt és Rómába többek közé azért is küldték (minimálisan még egy püspöknek jelölt társával együtt), hogy ott felszenteljék. A hivatalba való beiktatás az uralkodó feladata volt, a felszentelést viszont csak más püspökök végezheték.

Azt természetesen nem feltételezhetjük, hogy a frissen megtérített Magyarországon maradéktalanul betartották a kánonjog előírásait. Ez még nagyobb keresztény hagyományokkal rendelkező országokban sem történt így. Bizonyos minimális szabályokat azonban be kellett tartani, amelyekbe kétség kívül beletartoztak a püspöki felszentelés szabályai. A kánonjog szerint pedig egy új püspök felszentelését legalább három másik püspöknek kellett végeznie.⁶⁰

59 Püspökválasztásról ebben az időben Magyarországon még nem lehetett szó, legfeljebb az uralkodó jelöltjével való formális egyetértés kifejezéséről. Abban ugyanis az uralkodó volt a döntő szó, hogy ki lesz püspökké szentelve és hol lesz a székhelye. Vö. *Knappek, Ludovit: Obsadzovanie uhorských biskupstiev od konca X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a postavenie uhorských kráľov*. [A magyar püspökségek betöltése a X. század végétől a XIV. század végéig, különös tekintettel a pápai beavatkozásokra és a magyar királyok illetékességére.] Bratislava, 1934. 42–44. p.

60 Ennek a IV. századtól érvényes szabálynak a betartását a XI. század elején is megkövetelték. Erről a korszak legelterjedtebb kánonjogi irodalmának, Burchard gyűjteményének az idevágó részei is tanúskodnak (Patrologia Latina 140. 537–1090 col. A továbbiakban: Bur [római szám] = a könyv száma, [arab szám] = a kánon száma): Bur I, 15. ... *Porro et Hierosolymitarum primus archiepiscopus beatus Iacobus, qui iustus dicebatur, et secundum carnem Domini nuncupatur est frater, a Petro, Iacobo et Ioanne apostolis est ordinatus, successoribus videlicet dantes formam eorum, ut minus quam a tribus episcopis reliquisque omnibus assensum praebentibus nullatenus ordinetur, et cum communi voto ordinatio celebretur*. Bur I, 30. *De abjectione eius, quem duo praesumpserint ordinare episcopi, in nostris provinciis placuit de praesumptoribus, ut sicubi contigerit duos episcopos tertium consecrare, et ipse et auctores damnabuntur, quo cautius ea quae sunt antiquitus statuta serventur*.

Ezen kívül azt a szabályt is alkalmazták, miszerint a felszentelést a felszentelendő püspök fölött álló érseknek kellett elvégeznie (Bur I, 29.). Ez azonban csak ott jöhetett szóba, ahol már volt kinevezett érsek, tehát Magyarországon még nem. Ezért kellett Asztrikot Rómában felszentelni. Vö. ... *Archiepiscopus* (Adalbert, Magdeburg első érseke – V. M.) *autem, a clero et omni populo magnifice susceptus, in his festivis diebus* (968. december 25.) *consecravit*

Ahhoz tehát, hogy a magyarországi egyháztartomány működőképes legyen, a kezdetektől fogva legalább három püspökre volt szükség. Az egyikük a Veszprémben székelő térítő püspök lehetett. Valószínűleg Domonkos volt ez, aki számára Asztrik hozott Rómából palliumot, s aki Esztergom első érseke lett.⁶¹ A második püspök Asztrik volt, akit Rómában szenteltek fel, s akit István Kalocsára helyezett. A harmadik püspök neve nem maradt fenn. Ő minden bizonnyal Asztrik küldöttségének a tagja volt, akit szintén Rómában szenteltek fel, s aki Domonkosnak az érseki székbe való távozását követően, a veszprémi egyházmegye élére került.

Jó okunk van azonban feltételezni, hogy a magyarországi püspöki szervezet kiépítésének első szakaszában István négy püspökséget alapított (beleszámítva a *metropolis* székhelyet is). Úgy tűnik ugyanis, hogy ez szokásos eljárás volt egy-egy új érsekség megalapításakor az újonnan krisztianizálódott területeken. Erről tanúskodik a 968-ban megalapított magdeburgi érsekség formája is, amely érsekség három új szuffragáneus püspökséget kapott — Meissent, Merseburgot és Zeitzet. (Ezekhez csatoltak majd hozzá két további, már létező püspökséget Brandenburgban és Havelbergben, amelyek addig Mainz alá tartoztak.)⁶² Húsz évvel azelőtt, amikor I. Ottó megszervezte az északi, azaz dán területek misszióját, a hamburg–brémai érsekség alá tartozott a schleswigi, ripeni, és az aarhusi püspök-

Bosonem Merseburgiensis aeclesiae pastorem I., Burchardum Misnensis ecclesie provisorem I., Hugonem episcopum Citicensis I., Havelbergensis aeclesiae custodem I. hiis Tudonem coaptavit prius consecratum. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, II. 22., 64. p.

61 Azt, hogy Domonkos miért nem ment személyesen Rómába a pápai jóváhagyásért és a palliumért, csak találgathatjuk. Talán már öreg és beteges volt (hiszen egy évvel később, 1002-ben már Sebestyén volt az érsek), lehetséges azonban az is, hogy István abban bízott, hogy Asztriknak — aki a pápa és a császár által is elismert Adalbert vértanú követője volt — nagyobb súlya lesz. Lásd *Püspki Nagy*, Szent István egyházszervezete 53. p. A püspököknek az egyik egyházmegyből a másikba való áthelyezése csak a pápa engedélyével volt lehetséges. Ebben a konkrét esetben azonban ennek nem kellett így történnie. Domonkosnak, aki térítő püspök volt, ugyan megvolt a maga székhelye, joghatósága azonban az egész országra kiterjedt. Veszprémből Esztergomba való áthelyezése tehát nem minősült egyik püspökségből a másikba való áthelyezésnek. Ezenkívül ha a püspökségét megyéspüspökségként értelmezték, akkor a követség a palliumot és a pápai engedélyt is meghozhatta volna számára.

62 Vö. a 60. lábjegyzettel. Lásd még *Hauck, Albert: Kirchengeschichte Deutschlands III.* Leipzig, 1906. 108–134. p. A már létező püspökségek azért lettek az új érsekséghez csatolva, mert Magdeburgnak a szlávok közötti missziós tevékenység központjává kellett válnia, miközben Brandenburg és Havelberg „szláv” püspökség volt, melyeket Gero ögrófságának területén alapítottak még 948-ban.

ség — tulajdonképpen az ő első szuffragán püspökségei.⁶³ Ugyanúgy, amikor a gnieznói ismert események után 1000-ben lefektették a lengyel egyházszervezet alapjait, az újonnan kirendelt Radim érsek alá három (négy) püspökség tartozott: Kolberg, Krakkó, Wrocław és Poznań (?).⁶⁴ És végül, hogy ne csak külföldi példákat említsünk: 899-ben, amikor Nagymoráviába pápai küldöttek érkeztek, János érsek valamint Benedek és Dániel püspökök felszenteltek egy érseket és annak három szuffragáneus püspökét.⁶⁵

Nehéz feltételezni, hogy mindezekben az esetekben véletlenről van szó. Úgy tűnik ugyanis, hogy ennek az eljárásnak racionális oka volt: ha ugyanis egy ilyen érsekségben — tulajdonképpen egyházi tartományban — csak három püspök lett volna, egyikük elhalálása esetén a másik kettő nem szentelhetett volna fel az új kollégájukat, így rá lettek volna utalva a szomszédos egyháztartományok püspökeinek segítségére. Ez azonban nem minden probléma nélküli megoldás lett volna.

Ha a második évezred kezdetén Magyarországon négy újonnan alapított püspökséggel kell számolnunk, akkor affelé hajlunk, hogy Veszprém, Esztergom és Kalocsa mellett Vác volt a negyedik püspöki székhely; ez a konstelláció ugyanis magyarázható bizonyos „geopolitikai” logikával. Nyitravidéken (a nyitrai hercegség területén) és a Dunántúlon kívül ilyen módon egyházközigazgatásilag „le voltak fedve” a Duna bal oldalán lévő területek is, tehát mindazok a territóriumok, amelyek korábban az Árpádok domíniumát képezték és abban az időszakban már közvetlenül István szuverenitása alá tartoztak. Ugyanakkor abba a sémába is belefér, amely szerint István a püspöki székhelyeket tartományának legjelentősebb, il-

63 *Hauck*, Kirchengeschichte 99–100. p.

64 Thietmari Mersburgensis episcopi Chronicon, IV. 45., 184. p. A poznańi püspökség szervesen lett leválasztva a gnieznói érsekség területéről, hogy megoldódjon Unger püspök tiltakozása jurisdictiós területének csökkenése miatt. Vö. *Labuda*, i. m. 392–393. p. Az ilyen protestálás kötelező érvényéről lásd lejjebb. *Labuda* írásában a 390–391. oldalon szellemesen interpretálja azt az ellentétes információt, amely a hildesheimi évkönyvekből származik, miszerint Gnieznóban III. Ottó a zsinaton hét püspökségről döntött (*disposuit*). Szerinte az öt lengyel püspökség mellett még a prágai és az olmüci püspökségről volt szó. Ezeknek ugyanis meg kellett egyezniük az újonnan kialakított wroclawi és krakkói püspökségek területeinek hatáiraival, amelyek magukba foglalták a sziléciai és kis-lengyelországi területeket, amelyek addig a cseh és morva püspökség fennhatósága alá tartoztak. Az eredeti elképzelések szerint tehát Gniezno alá valójában csak három szuffragán püspökségnek kellett tartoznia.

65 Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Ad eundem praeparavit Richard Marsina. Bratislava, 1971. 32–35. p., 39. sz. Vö. még *Steinhübel, Ján*: Štyri veľkomoravské biskupstvá. [A négy nagymorva püspökség.] In: Slovanské štúdie 1994. 21–39. p. és *Marsina, Richard*: Začiatky cirkevnej organizácie [Az egyházszerzés kezdetei] 123. p.

letve hercegi váraiba helyezte.⁶⁶ Ezenkívül itt még politikai okok is szerepet játszottak: a váci püspökség keleti határán, vagyis a Zagyva folyó középső és alsó folyásán túl kezdődött az Aba nemzetség székhelyi területe. Arról, hogy milyen hatalmuk volt — és/tehát milyen konkurenciát jelenthettek István számára — eléggé tanúskodik az a tény, hogy miután Aba Sámuel elismerte István szuverenitását (1005 után), István leánytestvérének férje, egyúttal pedig nádor is lett. A váci püspökség megalapításával az Árpádok és az Abák közötti exponált területen tehát István az utóbbiak fokozatos integrációjára törekedett. Valószínűleg így lehet magyarázni azt az első látásra paradox helyzetet is, hogy csupán kilométertízekre Esztergomtól új püspöki székhely létesült.⁶⁷ Ennek az első négy magyarországi püspökségnek a megalapításával befejeződött a magyar püspöki (egyházmegyei) szervezet első szakaszának kiépülése.⁶⁸

66 Steinhübel szerint Vác Orci hercegi székhelye volt, azon hercegek egyikének, akik segítségével I. István leverte Koppány lázadását. *Steinhübel*, Vznik Uhorska [Magyarország keletkezése] 610. p.

67 A váci püspökség alapításának politikai okairól ír *Kosztá László* is: A váci püspökség alapítása. In: Századok 135. (2001) 363–375. p. Noha ugyanakkor feltételezi, hogy a püspökség csak Péter uralkodásának idejében keletkezett, aki ilyen módon is igyekezett korlátozni konkurenciát, Aba Sámuelnek a befolyását. Bizonyos mértékig hasonló nézetet képvisel *Kristó Gyula* is (Szent István püspökségei 132–133. p.). Kosztá Lászlóhoz hasonlóan elfogadja, hogy nem István alapításáról van szó, hanem a püspökséget követője, Péter alapította. A tényt, hogy semmiféle feljegyzés nem maradt fenn a püspökség Péter általi alapításáról, a hazai történetírók Péterrel szembeni negatív viszonyával magyarázza; ugyanczen historiográfusok műveikben megtagadták, illetve elhallgatták azt is, hogy ő alapította a budai káptalant.

68 Az első négy magyarországi püspökség közé tartozhatott Győr is, amely az „árpádi domínium középső részének” egyik fontos vára volt. Vö. *Steinhübel*, Uhorské kráľovstvo [A magyar királyság] 13. p. Mivelhogy a pécsi püspökség 1009. évi alapítólevelében, amelytől éppen Győrött adtak ki, említés sincs arról, hogy korábban ott már püspökség lett volna, kevésbé tartjuk ezt valószínűnek. DHA I. 58. p., 9/I. sz. Bizonyossággal ezt kizárni azonban nem lehet.

Azt a nézetet, hogy a győri püspökséget ugyanabban az időszakban alapították, mint az esztergomi érsekséget, képviseli például *Kristó*, Szent István püspökségei 24. p. *Kosztá*, A váci püspökség 365. p. velünk megegyezően feltételezi, hogy a magyarországi egyházi provinciát kezdetben négy püspökség alkotta, noha azt állítja, hogy közéjük tartozott Veszprém, Esztergom, Győr és az erdélyi püspökség. *Kosztának* A keresztény egyházszerkezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 1996. 107–111. p. című tanulmányát, amelyben ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozik, sajnos nem állt módunkban megismereni, így tehát érveit pontosabban nem ismerjük. *Kovács Béla*: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987. 25. p. szintén úgy vélekedik, hogy Esztergomnak eredetileg három püspökség volt alárendelve. Velünk ellentétben azonban azt feltételezi, hogy Veszprémen és Kalocsán kívül ez nem Vác volt, hanem Eger. Szerintünk azonban realisabb azt mérlegelni, hogy az Abáktól uralt területen főként Eger csak Aba Sámuelnek István lány-

A második szakaszt azok az alapítások képezik, amelyek 1009-ben vagy 1009-ig valósultak meg. Ezekhez tartozik elsősorban a pécsi püspökség létrehozása, illetve ehhez az évhez kötődik a győri püspökség megalapítása is, mivel a pécsi püspökség alapítólevelét éppen ott adták ki.⁶⁹ Lényegében a nagy veszprémi egyházmegye szétdarabolásáról volt szó, amely addig az egész Dunántúlt magában foglalta:⁷⁰ délen, illetve délkeleten levált belőle a pécsi, északnyugaton pedig a győri püspökség területe.

Ezt támaszthatja alá az a tény is, hogy az országban jelent volt Azo pápai legátus. Az egyházmegye területének felosztása, illetve csökkentése ugyanis viszonylag kényes aktus volt; megvalósulásának kötelező feltétele volt azon egyházmegye püspökének jóváhagyása, amelyet érintett a területi csökkentés.⁷¹ Valószínűleg ezért is volt szükséges a pápai legátus jelenléte Magyarországon, hogy megkönnyítse a tárgyalásokat ezen kényes kérdésekben. István, noha nagy kiváltságokkal rendelkezett az egyházzal szemben is, egy ilyen aktust nem vihett végbe önkényesen.⁷² Eddig az évig (1009) helyezhető el az egri és talán a bihari püspökség keletkezése is.⁷³ Bizto-

testvérével való házassága után vált püspökséggé; házasságkötésük ideje az 1005–1010 közé eső időszakra tehető. *Püspöki Nagy*, Szent István egyházszerkezete 74. p. skk. az egyes magyarországi püspökségek patrocíniuma hierarchiájának megállapítása alapján azzal számol, hogy a magyarországi egyházszerkezet keletkezése első szakaszának idején csak három püspökség jött létre, Esztergomban, Győrött és Vácott.

69 Vö. az előző lábjegyzettel.

70 Erről tanúsíthat a veszprémi püspökség (új) határainak kijelölése is, amelyeket I. István alapított meg éppen 1009-ben. Az oklevél ugyan nincs datálva, ugyanakkor feltételezhető, hogy valamikor 1009. augusztus 23. után keletkezett, tehát a pécsi püspökség megalapítását követően, vö. DHA I. 49–53. p., 8. sz. Ugyanígy, precízen vannak kijelölve az egyházmegye határai a pécsi püspökség alapítólevelében is.

71 Vö. a következő lábjegyzettel. Ebből a szempontból beszédes a gnieznói érsekség keletkezésével kapcsolatban tett thietmari megjegyzés is, amely kétségbe vonja, hogy annak megalapítása legitím módon történt (*ut spero legitime*), mivelhogy azzal Unger püspök nem értett egyet. Lásd az 60. és a 64. számú lábjegyzeteket. (Maga Thietmar püspök volt, tehát ismernie kellett az egyházzogot is.)

72 Ilyen döntés hatalmi érvényesítését nem engedte meg magának még I. Ottó sem a magdeburgi érsekség alapítása kapcsán. Ottó az érsekség megalapításához már 962-től pápai jóváhagyással bírt, de Bernhard halberstadti püspök (akinek püspökségébe Magdeburg és Merseburg is tartozott) nem adta beleegyezését a leendő egyházmegyék területeinek kivonásához. Így Ottónak vámia kellett Bernhard 968 februárjában bekövetkezett haláláig, amikor is megkezdhetette területeinek megvalósítását. *Hauck*, *Kirchengeschichte* 121–125. p.

73 Noha az sincs kizárva, hogy a bihari püspökség később keletkezett, az egri püspökségből való kiválással. Erről saját területe tanúsíthatna, amely mintha be lenne ékelődve az egri püspökség két egymástól teljesen elszigetelt területe közé.

san számolhatunk azzal, hogy a pápai legátus az új püspökségek megalapítása után, figyelembe véve a talán már 1003-tól létező erdélyi püspökséget is, elismerte a magyarországi egyházszerkezet új formáját, noha dokumentum erről nem maradt fenn.⁷⁴

Ami a hagyomány szerinti, István által alapított tíz püspökséget illeti, egy maradt eddig ki — a csanádi püspökség. Ez keletkezett időben utolsóként, 1030-ban, Ajtony leverése után. Eredetileg Ajtony székhelye után Marosvárnak nevezték. Ezen a helyen a kezdetekben keleti szerzetesek, baziliták is éltek, a győztes Csanád fejedelem azonban őket az oroszlámosi kolostorba vitette, s az így megüresedett kolostortemplomuk lett az első marosvári–csanádi püspök, Gellért püspöki katedrálisa.⁷⁵

A hagyományozódó számú tíz magyarországi püspökség tehát csak István uralkodásának utolsó évtizedében vált véglegessé. Ehhez a számhoz öt valószínűleg nemcsak a központosított állam kiépítésében foganatosított konkrét hatalmi-politikai lépések vezették, hanem az a megtapasztalt jogi elképzelés is, amely szerint az egyháztartomány tizenkét püspökségből áll.⁷⁶ Mindezek ellenére reálisabb az a fel-

74 E püspökségek keletkezésének politikai feltételeihez lásd *Steinhübel*, Vznik Uhorska [Magyarország keletkezése] 573–580. p., illetve *uő.*: Uhorské kráľovstvo [A magyar királyság] 14–15. p. Vö. még *Kristó*, Szent István püspökségei 124–126., 131. p. Az erdélyi püspökség esetében Kristó Gyula feltételezi, hogy azt István rögtön azután megalapította, miután hadserege 1003-ban leverte Gyulát. Szerinte ez összhangban volt István gyakorlataival, amely szerint a leigázott területeken tüstént püspökséget alapított, amelynek az volt a feladata, hogy tovább terjessze a kereszténységet. Szerinte István hasonlóan járt el akkor is, amikor Ajtony veresége után megalapította a csanádi püspökséget és akkor is, amikor a pécsi püspökséget alapította azzal a feladattal, hogy irányítsa az egyházi és vallási ügyeket a közvetlenül előtte katonailag leigázott és megkeresztelt ún. fekete magyaroknál. (Ehhez vö. *Kristó Gyula*: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. In: *uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 79–87. p.) Kristó hipotézise az erdélyi püspökség keletkezéséről 1003-ban vagy azután, akceptálható. Mivelhogy abban az időben Magyarországon legalább négy püspökség már létezett, nem jelentett problémát az új püspök felszentelése.

75 De Sancto Gerardo episcopo Morosensi et martyre regni Ungarie: SRH II. 490–493. p.

76 Vö. *Gerics József*: A korai államelmélet érvényesülése István korában. In: *uő.*: Egyház, állam, gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 68–69. p. *Provincia habeat duodecim episcopatus...* — ez a pszeudoizidori kanonisztikus tétel tehát mindezek szerint ismert volt Magyarországon is. Hasonlóan járt el például a dán király Sven Estridsen (1018/25–1074/78) is a XI. század 60-as éveiben, amikor átszervezte országában a püspökségeket. Az eredeti négyből kilencet hozott létre, s további alapítását is tervezte, mivelhogy Adalbert hamburg–brémai érsek (létre nem hozott) „északi” patriarchátusa számára tizenkét alárendelt püspökséggel számolt. *Hauck*, Kirchengeschichte 660. p.

tételezés, miszerint a püspökségek felállításában István inkább konkrét belpolitikai és egyházi feltevések, mintsem jogi vagy elméleti posztulátumok szerint járt el.

* * *

E feltételezéseinkből következnek az említett komplikációk Asztriknak Anasztáz-zal való teljes azonosítását illetően. Ha feltételezzük, hogy Asztrik a magyar köv-tek Rómába küldésének idejében kijelölt kalocsai püspök volt, nem lehetett ugyanakkor pannonthalmi apát is, illetve röviddel visszatérése után esztergomi ér-sek. Ahogy már jeleztük, az a kiindulópontunk, hogy Asztrik–Anasztáz mögött nem egy és ugyanazon személyt kell keresnünk, hanem többet.⁷⁷ Hartvik adatának e személy két nevééről (*Ascricum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est*) ugyanakkor egy konkrét esetben valós magva van.

Értelmezésünk szerint Asztrik karrierje ilyen lehetett: 988–992 között egy ró-mai kolostorban volt, Szent Adalbert társaságában. Onnan, elkísérve Adalbertet missziós útván, lengyel területre került és a 996. év végén az egykori prágai püspök apáttá nevezte ki Meseritzbe. Koppány leverése után, 997-ben Magyarországra ér-kezett szerzeteseivel, illetve azok egy részével együtt és Pécsváradon telepedett le. A következő években István szolgálatába hívta őt, kalocsai püspökké deszignálta és megbízta egy Rómába tartó követség vezetésével. Hazatérése után Asztrik el-foglalta a kalocsai püspöki széket, s ott maradt körülbelül 1003-ig, majd ezután há-rom éven keresztül helyettesítette az átmenetileg megvakult Sebestyén érseket Esztergomban. Sebestyén felgyógyulása után Asztrik rövid időre visszatért (*cum pallio*) Kalocsára,⁷⁸ azonban a második esztergomi érsek korai halála után István

77 Nem újkeletű vélemény ez — ezt képviselte például *Hóman Bálint*: *Geschichte des ungarischen Mittelalters* I. Berlin, 1940. 163., 168., 170. p.; *uő*: *König Stephan I. der Heilige. Die Gründung des ungarischen Staates*. Breslau, 1941.; *Csóka J. Lajos*: *A magyarok és a ke-reszténység Géza fejedelem korában*. In: *Emlékkönyv Szent István király kilencszázadik évfor-dulóján* I. Szerk. Serédi Justinián. Bp., 1938. 289. p.; *uő*: *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn*. (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige, 24. Ergänzungsband) St. Ottilien, 1980. 39–41. p. A mai kutatók közül ezt a nézetet képviseli *Püspöki Nagy*, *Szent István egyházszerkezete* 44. p. skk.

78 A kalocsai érsekség keletkezése [amelynek létezése hitelesen 1051-ben igazolható (DHA I. 138–139. p., 38. sz.)], általános megnyugvással talán nem magyarázható meg. *Kristó*, *Szent István püspökségei* 128. p. Hartvik jelentését Asztrik palliumáról szerzői találmánynak tartja, amellyel megkísérelte megmagyarázni, hogy az ő idejében, azaz a XII. század elején, miért Kalocsa a második magyarországi érsekség. *Kristó* ugyanis feltételezi, hogy István Kalocsán

beren-delte őt a magyar metropolia élére.⁷⁹ Ebben a megbízatásban vett részt 1007-ben a frankfurti birodalmi zsinaton, valamint 1012-ben a bambergi dóm felszentelésén.⁸⁰ Ebben a konkrét esetben a Hartviktól származó, Asztriknak Anasztázzal való azonosítása helytálló: Magyarországon abban az időben csak egy

egyből érsekséget és nem püspökséget alapított. Ezt azzal magyarázza, hogy míg Esztergomnak érsekséggé kellett válnia a „fckete magyarok” számára, addig Kalocsának a „fekete magyarok” számára. Ez nem kizárt, de ugyanakkor az is lehetséges, hogy Kalocsa valóban csak Asztrik Esztergomból való visszatérése után vált érsekséggé. Ahhoz, hogy Asztrik helyettesíthette Sebestyént a hivatalában, szüksége lett volna a Rómából elküldött palliumra. A helyettesítéssel egyidejűleg azonban irányította saját püspökségét is. Sebestyén felgyógyulása után (körülbelül 1006-ban) a pallium számára úgyszólván *ad personam* maradt. A magyarországi egyház átszervezésekor, 1009-ben kerülhetett sor Kalocsa érseki rangra történő emelésére, tekintve István nemréggi keresztelési aktivitását a „fekete magyarok” között és ugyanakkor tekintettel a palliumra is. Ennél még valószínűbb azonban az, hogy Kalocsa csak valamikor 1030 után, tehát a csanádi püspökség keletkezése után vált érsekséggé. Csak akkor keletkezhett volna rendes egyházközség (provincia), amelybe Kalocsán kívül további három püspökség — Erdély, Bihar és Csanád — tartozott. Érdekes álláspontra helyezkedett a kérdésben Baán István. Azt feltételezi ugyanis, hogy a kalocsai érsekség keletkezésétől kezdve a keleti szertartás metropoliája volt. Vö. *Baán István: 'Turkia metropoliája.'* Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon. In: Századok 129. (1995) 1167–1170. p.; *uő: The Foundation of the Archbishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of the Second Archdiocese in Hungary.* In: *Early Christianity in Central and East Europe.* Ed. Przemysław Urbańczyk. Warsaw, 1997. 67–73. p. Nézzetei azonban, amennyiben számunkra ismeretes, nem váltottak ki nagyobb visszhangot a történészek körében.

- 79 Olyan lépcsőről volt szó, amelyet az egyházjog ugyan elvileg elutasított, ugyanakkor azonban indokolt esetekben kivételeket is engedélyezett. (Vö. a 21. és a 61. számú lábjegyzettel.) Sebestyén halála után Asztrik autoritásának — érdemeire való tekintettel — Magyarországon nem volt konkurenciája. István tehát logikusan — nyilván pápai jóváhagyással — őt tette meg a magyar egyház fejévé.
- 80 Problematikus a Passio s. Adalperti martyris (vö. a 28. lábjegyzettel) azon részének interpretálása, amely Asztrikról mint sobottini érsekről szól. *Mathilde Uhlirz Jahrbücher*ében 566–571. p. (Exkurz XXII) megkísérlti bizonyítani azt, hogy Sobottin volt az a hely, ahol Ottó gnieznói látogatásával összefüggésben Asztrikot érsekké szentelték. *Püspöki Nagy, Szent István egyházszervezet* 46., 48–49. p. Asztrik és meseritzi Aschrik személye mögött két külön személyt keres, akiknek hasonló a nevük, miközben — szerintünk kevésbé meggyőző módon — azt állítja, hogy Vitéz Boleszló alapította a lengyel megszállás alatt a „lengyel” Aschrik számára az érsekséget Morvaországban, meglehet Sobotinban, az Olmüctől körülbelül 50 km távolságon belül fekvő területen. Az e nézzettel szembeni különféle egyéb fenntartásokon kívül rögtön elsőként kínálkozik a kérdés: miért nem számolt Vitéz Boleszló Aschrikkal valamely újonnan alapított lengyel püspökség élén és miért alapított számára valami különlegeset? Talán a legvalószínűbb magyarázat az, amelyet *Györfly György* kínál: István király és műve. Bp., 1983². 97., 153. és 335. p., amely magyarázat Sobottint azonosítja Esztergommal, illetve az ottani vár környékével, ahol a szentistváni időszakban szombatoként vásárokat rendeztek.

érsekség volt, s ugyanakkor kevésbé valószínű, hogy öt év leforgása alatt annak élén váltotta volna Asztrikot Anasztáz, főleg, hogy nagyjából egy évtized múlva ebben a hivatalban ismét egy bizonyos Anasztáz volt. Ebben az összefüggésben tehát reális Györffy feltételezése, mely szerint az Anasztáz név valójában Asztrik szerzetesi neve volt — a frankfurti zsinaton ezzel írt alá. Azok számára azonban, akik írtak róla — függetlenül attól, hogy hazaiak vagy külföldiek voltak-e — érdekesebb volt Asztrik név alatt. Minden bizonnyal szerepet játszott itt az tény is, hogy az Anasztáz név klerikális körökben viszonylag elterjedt volt.

Ami Anasztázt illeti, muszáj legalább két ilyen nevű személy létezését feltételeznünk. A břevnovi apát, Anasztáz, akit a hivatalába Adalbert helyezett, Magyarországra ment, valószínűleg szerzeteseivel együtt, a Szlavnikidák libicei legyilkolása után — Radlához hasonlóan. Nincs kizárva, hogy éppen ő lett a pannonthalmi apát.⁸¹

81 Ebben az esetben azonban nem lesz azonos azzal az Anasztázzal, akinek nevét az 1001 áprilisában a ravennai S. Apollinare in Classe kolostorban tartott gyűlés résztvevői között találjuk. E mögött a név mögött — tekintettel főleg a *provincia Sclavanensis* kitételekre — valamilyen lengyelországi szerzetesi közösség apátját kell keresnünk. Nem lehet azonban azt sem kizárni, hogy Csehországból származott, sőt talán Dalmáciából, amely ebben az időben Velence kezén volt, és amelynek dózséjével III. Ottónak közeli kapcsolata volt. A *Sclavinia* név jelentéséhez lásd *Graus, František: Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter. (Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter. Bd. 3) Sigmaringen, 1980. 151–153., 164., 185–186. p.* Ha elfogadjuk, hogy Anasztáz, břevnovi apát később pannonthalmi apát lett, akkor bizonyos mértékig eltekinthetünk attól a problémától is, hogy a pannonthalmi apátság oklevélében Anasztázt a legrégebb magyarországi apátság apátjának kell-e tartanunk vagy sem. Anasztáz apát volt — hiszen ebben a funkcióban érkezett Magyarországra —, de abban az időben, amelyet az alapítólevél narrációja leír, még nem pannonthalmi. Egy bizonyos Anasztázt mint pécsváradi apátot említ még a nagyobbik Gellért legenda. Körülbelül arra az időszakra teszi őt, amikor Mór (1036–kb. 1075) volt a pécsi püspök. Amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy valóságos emberről van szó és nem irodalmi fikcióról, szükségszerűen más személynék kellett lennie, mint bármelyik a „mi” Anasztázaink közül. Mór a püspöki funkciót 1036-tól töltötte be Pécsen. Feltételezzük, hogy Asztrik és Anasztáz (břevnovi apát) is Szent Adalbert (kb. 955–997) fiatalabb kortársai voltak, tehát a X. század hatvanas éveiben születhettek. Később nem nagyon, mert a 90-es évek közepe tájáig már mindketten apátok voltak. Ebbe a funkcióba csak érett férfikorban kerülhettek, tehát nagyjából harmincévesen. 1036 után tehát már több, mint hetven évesek lehettek, és nincs okunk kétségbe vonni, hogy — már amennyiben egyáltalán megérték — ne lettek volna csztergomi érseki és (lehet) pannonthalmi apátai hivatalukban.

III.

A magyarországi püspöki szervezet kezdeteiről — a Nyitráról Esztergomba történő *translatio sedisszel* kapcsolatos elméletek tükrében — tehát összefoglalóan megállapítható:

1. A püspökségek keletkezésekor a szentistváni időszakban legalább három szakasszal kell számolnunk. Az első szakaszban alapították a négy legrégebb püspökséget: Veszprémet, Esztergomot, Kalocsát és Vácot. Ezek alkották a magyar egyháztartomány alapját. A második szakaszban, 1009-ben, ez Győrrel, Péccsel (mindkettő a nagy veszprémi püspökség területéből lett leválasztva), Egerrel és Biharral gyarapodott. Ebben az évben a pápai legátus megerősítette a magyar egyházszervezet új formáját. A Szent István által alapított utolsó magyar püspökség a csanádi volt (1030). Ezután Kalocsa — immár három szuffragán püspökséggel — érseki rangra emelkedett.

2. A magyar püspökségek létrejöttének ez a folyamata összhangban állt más, újonnan krisztianizálódott területek püspökségeinek kiépülési folyamatával és figyelembe vette a korabeli egyházjog normáit.

3. Ezen feltételek között azonban korrigálni kell azt az elképzelést, miszerint Asztrik, aki a magyar egyházszervezet alapjainak lerakásában István mellett a legjelentősebb személy volt, feltétel nélkül azonosítható valamely Anasztáz nevű egyházi tényezővel.

4. Ami a feltételezett, Nyitráról Esztergomba való *translatio sedist* illeti, ennek realitása nem nagyon valószínű. A *translatio sedis* a vizsgált korszak egyháztörténetében viszonylag ritka jelenség és a XI. század közepéig a püspöki székhely áthelyezése nem függött feltétlenül a pápa jóváhagyásától. Ezenkívül figyelembe kell venni a következő tényeket is: Esztergom legkésőbb Géza herceg idejétől az uralkodó Árpádok székhelye volt. István már azelőtt, hogy Asztrikot Rómába küldte volna megszerezni az általa javasolt egyházszervezet kiépítéséhez a jóváhagyást (és valószínűleg a királyi koronát is), kiválasztotta a püspöki székhelyeket. A pápa és vele egyetértésben a császár nyilván különösebb fenntartások nélkül jóváhagyták javaslatát. Azt a helyet tehát, ahol a későbbi metropolia majd megszervezésre kerül, nem a Szentszék határozta meg, s így nem is nagyon érvelhetett az egykori nyitrai püspökség hagyományával. A legmagasabb magyar egyházi méltóság székhelyének István logikusan választotta ki az ország legjelentősebb helyét — Esztergomot. Hasonlóan cselekedett Vitéz Boleszló is, amikor Szent Adalbert maradványainak saját székhelyén, Gnieznóban való elhelyezésével egyértelműen deklarálta azt, hogy hol van az ország „fővárosa”.

5. Az a tény, hogy az esztergomi érsekség területe a nyitrai hercegség, illetve az egykori nyitrai püspökség territóriumára terjed ki — ez az egyik fő érv a vélt *translatio sedis* mellett — mással magyarázható: a Dunántúl területét lefedte a régebbi veszprémi püspökség területe, így hát ott Esztergom számára már nem volt tér. Az Esztergommal egyidőben alapított Vác ugyanakkor, figyelembe véve a természetes határokat, magába foglalta a Duna bal partján fekvő területeket, amelyeket északon a Cserhát, keleten pedig a Zagyva folyó határol, így már ott sem maradt terület; Esztergomnak csak a Dunától északra eső terület, a Nyitravidéke maradt.